

Szakmai és politikai autonómiák a '80-as, '90-es évek magyar közoktatásában

„Többnyire oly tárgyokról beszélve, melyek nekünk a legérdekesebbek, untatunk másokat leginkább.” (1)

Eötvös József

A magyar közoktatásügyben jelentős fordulat történt a nyolcvanas évek elején: az ország vezetése – miként ugyanekkor a lengyel is – levált a demokratikus centralizmuson alapuló szovjet modellről, és áttért a közvetlen demokrácia gyakorlatára épülő, a szintúgy szocialista, kollektivista logikára. Később, a szocialista világ összeomlása részeként az ország ismét irányt váltott. Voltaképpen az átmenet két szakasza látható: elsőként a szocialista berendezkedés szovjet típusú modellje alakult át (jugoszláv) öngazgató, decentralizáló formává, ezután pedig a diktatórikus szocialista berendezkedés teljes elutasításával a nyugat-európai demokratikus modell felvétele történt meg. (2)

Hazánkban a szakmai öngazgató, a közvetlen demokrácia gyakorlata az 1989–1990-es rendszerváltás után a mai napig alapvonásaiban tovább él mind a közoktatásban, mind az önkormányzati rendszer működésében, ugyanakkor teljesen felzívódott a piacgazdaság keretei közé. Sokan ezért a „se nem szovjet”, „se nem piacgazdaság” útját, hanem éppen ezért egy harmadik fejlődési irányt – az öngazgató, a (szakmai) autonómiák megjelenését – tekintik a rendszerváltásnak. Mások pedig későbbre, az évtized végére, a tervgazdaság, a párt és a rendőrségi koordináció megszűnésének, a piacgazdaság és a képviselői demokrácia megjelenésének idejére teszik a fordulatot.

Az alábbiakban e fenti három, egymást követő és egymásba mosódó korszakra vonatkozó tételeim igazolására törekszem, miként összevetem a három korszak koordinációs technikáit, majd feltárom azok eltéréseit és azonosságait.

A szovjet típusú szocialista modell

A szovjet típusú szocialista rendszer jellegzetessége, hogy a társadalom irányítása egyetlen vezető és egyetlen párt (3) kezében összpontosul. E modell legitimitációját egyfelől a társadalom és a gazdaság fejlődési szabályainak tudományos felismerésére építette, másfelől pedig a társadalom egyenlőségének megteremtésére, amely elvezet a bőség és az azonos esélyek birodalmába.

A kizsákmányolásra visszavezethető társadalmi egyenlőtlenség megszüntetésének gondolatából (is) fakad a magántulajdon és a piac visszaszorításának gyakorlata, amely elvezet a közösségi (állami) tulajdon tudatos gazdaságfejlesztéséhez, azaz a tervgazdálkodáshoz.

A közoktatásban pedig az egységes, tehát a mindenkire egyaránt kiterjedő és ugyanazt a műveltséget nyújtó, valamint nevelési eszményt követő iskola megteremtése az egyenlőség megteremtésének „ideáltipikus” célja és egyben eszköze. Az általában vett társadalom (és a gyermek) fejlődési törvényeinek pontos ismeretére épül ez a politika, amely – mai kifejezéssel élve – szakmai kompetenciába tartozónak tekinti a kormányzati kérdéseket.

Az egypártrendszeren alapuló tudomány-legitimációjú irányítás értelemszerűen ki is zárja az érdemi helyhatósági és országgyűlési választásokat, mert egyfelől a hatalomgyakorlás technikája nem az egymással vetélkedő értékválasztásokon alapult, másfelől pedig a politikai problémákat a tudományosság keretei közé emelte. (4)

A szovjet típusú szocialista irányítás voltaképpen három, felülről irányított és egymással is hierarchikus viszonyban álló elemből állt: a bürokratikus, a párt- és a rendőrségi koordináción. Mindhárom együttes működtetése adja e berendezkedés jellegzetességét. Magától értetődő, hogy ez a berendezkedés „hiperközpontosítással” járt, a szabadsághíányt ezzel együtt önmagában nem a központosítás, hanem a fenti három, egymásra épülő koordinálást végző szervezeti rend összességében okozta.

1949–53 között a Magyarországon kiépített szovjet modell a későbbi évtizedekben erősen romlott, amit akkoriban a szocialista demokrácia fokozatos kiteljesedéseként értékelték, ugyanakkor az alapstruktúra szinte érintetlenül maradt meg a nyolcvanas évek végéig.

Rendőrségi koordináció

A sztálini modellben a politikai rendőrségi koordináció egyik, de csak az egyik lényeges faldarabja a politikai és bürokratikus irányítás felügyelete volt. Önálló szervezeti egységként ugyan megszűnt az ötvenes évek végére (ÁVO), a nyolcvanas évek végéig azonban továbbra is fennmaradt és működött a politikai rendőrség. Noha az ötvenes évekhez képest összehasonlíthatatlanul gyengébb, mégis meglévő és rendszer-specifikus szerepet töltött be. Tudjuk azt is, hogy a nagyobb intézményekben-vállalatokban a belügyminisztériumi összekötők alkalmazása tipikusnak tekinthető, akik egyben tagjai, tisztségviselői voltak a párt- és a bürokratikus szervezetnek.

Politikai koordináció

Még a nyolcvanas évek elején is meglehetősen erősnek tekinthető a politikai koordinációt végző intézményrendszer. (Mezei, 1991, 106–112) A munkahelyi pártszervezetek befolyásolhatták és ellenőrizték a bürokratikus irányítást, a párttitkár mindenképpen. A munkahelyi ifjúsági szervezetek súlya ennél csekélyebb, de titkára nagyobb súllyal szerepelt. (Tudjuk, hogy a szakszervezetek is e struktúrába integrálódtak.) Az iskolai pártszervezetek (5) is többnyire megtárgyalták az igazgató tervezett döntéseit, a magasabb pártszervezetről kapott és a maguk támasztotta feladatok végrehajtását. Szervezeti szempontból szerencsésnek tekintették, ha az iskola vezetője maga is párttag (6) s helyettese a párttitkár volt. (Andor – Liskó, 1991. 53.)

Ennél lényegesebb azonban a pártszervezeteket irányító, a bürokratikus intézményi rendet leképező pártigazgatás intézményrendszere, amely a járási (7), (kerületi) városi, megyei és központi szervezeti felépítésben állt fel párhuzamos struktúráként. Ez a rendszer a demokratikus centralizmus elve alapján működött a hetvenes-nyolcvanas években is, mint korábban. Az alapszervi vélemények ugyanazon a hierarchikus láncon mehettek fel a központba, ahogyan a végrehajtandó magasabb szintű döntések lefelé. E rendszer egységessége távolról sem volt olyan erős azokban az időkben, mint az ötvenes években, a későbbiekben pedig jelentősen meggyengült. (Csanádi, 1995; Mezei, 1991)

A bürokratikus koordináció

Ez a szabályozó mechanizmus is értelemszerűen éppen úgy erősen központosított volt az ősi modellben, mint a másik kettő, ugyanakkor ezen a téren történt a legnagyobb mértékű változás. Noha a rendszer összességében továbbra is központosított maradt – a rendőrségi és politikai koordináció együttesen garantálta a bürokratikus (szakmai) irányítás stabilitását –, bővült az alacsonyabb szintű tanácsi igazgatás hatásköre a hetvenes évek legelején (például a 1971-ben a Tanácstörvény). Ez az a koordinációs forma, amely a leginkább eltávolodott az eredeti modelltől, valamint a formai jegyek és gondolkodás tekintetében a leginkább kezdett hasonlítani a nyugat-európai szakigazgatási rendhez, ám a rendőrségi, pártirányítási ellenőrzés ténye minden funkcionális összevetést lehetetlenné tett.

Az oktatásirányításban is a bürokratikus koordináció területén mutatható ki az 1950 és 1953 között felépített modell legjelentősebb korróziója. Fokozatosan bővült az érdemi döntésekben részt vevők köre, például nemcsak többen, hanem másfajta érdekcsoportok képviselői is részt vehettek a hatvanas évek tantervi reformjában, bár még jóval kevesebben, mint a hetvenes éveiben. A „78-as” tantervekre hatással lehettek olyan szervezetek is (például az MTA), amelyek azelőtt egy reformban sem. (Sáska, 1992a, 1992b. 14–18.) A bürokratikus koordináció lazulását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy esetenként már két tankönyv közül is lehetett választani. (Nagy P. T., 1994. 520.) Ugyanezt az irányt fejezi ki az eddig egységes (monolitikus) tananyag törzs- és kiegészítő anyagra

történő szétválása. (8)

1949–53 között a Magyarországon kiépített szovjet modell a későbbi évtizedekben erősen romlott, amit akkoriban a szocialista demokrácia fokozatos kiteljesedéseként értékelték, ugyanakkor az alapstruktúra szinte érintetlenül maradt meg a nyolcvanas évek végéig.

A bürokratikus koordináció gyengülése természetesen más területeken is kimutatható, például a gazdaságirányításban. A spontán (tehát közvetlenül mérsékeltlen irányítható) gazdasági folyamatoknak engedett teret a háztáji gazdálkodás és a magán-kisipar lehetővé tétele, amely rést ütött a magántulajdon-tilalom elvén, s egyben sokszor ostromozott forrásává vált a társadalmi különbségek növekedésének is. Ennél nagyobb mértékű változást jelentett az 1968-as Új Gazdasági

Mechanizmus bevezetése, mely az alapeszmétől teljesen idegen piaci elemeket kísérelt meg a tervgazdálkodás rendszerébe illeszteni, illetve fellazítani azt (Kornai, 1993; Pető – Szakács, 1985), mérsékelt gyakorlati, viszont annál jelentősebb ideológiai sikerrel. (9)

A szocialista rendszer leváltása

A rendszerváltozás attól változás, hogy a meghaladott rendszer számos eleme az új közegben tovább él, a rendszerváltás pedig éppen attól váltás, hogy a korábbi rendszer jellegadó elemei eltűnnek.

Az egypártrendszert felváltotta a többpártrendszer. A hatalmat már nem az önmagát tudományossággal és a társadalom egészének az érdekeit megkérdőjelezhetetlenül képviselő egy politikai alakulat gyakorolja, hanem a szabad – eddig meg nem kérdőjelezett tisztaságú – választásokon nyertes pártok koalíciói, amelyek külön-külön értelemszerűen a társadalomban megjelenő különböző érdekeket-értékeket képviselik.

A parlamenti demokrácia létrejöttével a rendszerváltás lényege a szocialista típusú rendőrségi és politikai koordináció teljes megszűnése. A társadalmi igazgatási technikából végleg kiesett a titkosrendőrség; a politikai irányítás lehetősége megszűnt a munkahelyi pártszervezetek tilalmának kimondásával, illetve a bürokratikus koordinációt ellenőrző és befolyásoló területi párt- és ifjúsági szervezetek feloszlatásával.

Megjelent a szabad piacgazdaság és vele együtt az egyenlőtlenséget teremtő magántulajdon, s értelemszerűen megszűnt a tervezettség, valamint vele együtt természetesen eltűnt a személyi tulajdon fogalma is.

A korábbi központosított irányítási rendszer ellentétébe fordult át: a bürokratikus koordináció szétesett, „hiperdecentralizálttá” vált. A helyi társadalmak érdekeit intéző több, mint 3200 önkormányzat mindegyike önálló és egymás mellé rendelt. Nincs hierarchikus viszony közöttük, egyenlők és autonómak, a központ és a megye befolyásától egyaránt védettek. (10) Az oktatási (egészségügyi) intézmények is szintúgy egymás mellé rendelték, (szakmai) autonómiájuk a központtól és a fenntartótól hasonlóképpen erősen megóvott. A központ irányító ereje példátlanul gyenge lett.

A fordulat mértéke

A két évtized alatt bekövetkezett fordulat oly mértékű, hogy az OECD adatai szerint Európának nincs még egy olyan országa, amelyben a hatásköröket oly sokféle és oly alacsony szintre telepítették volna, mint Magyarországon. (CERI, 1998, 293)

A vizsgált államok közül három ország oktatásirányítása tekinthető decentralizáltnak az alsó-, és középfokú – a 10–14 éveseket érintő – oktatás terén: az Amerikai Egyesült Államoké, Finnországé és Magyarországé. Mindhárom országban a központ súlya elenyésző, a döntési jogok tagállami, önkormányzati (iskolaszéki, schoolboards), illetve iskolai szinten vannak. E három, leginkább decentralizált irányítású ország közül legnagyobb mértékben azonban csak hazánkban születnek a döntések a legalacsonyabb szinten, az iskolákban. A vizsgált országok között a magyar közoktatás tehát kiugróan a legnagyobb mértékben decentralizált.

Az elfoglalt hely karakterisztikus jelentőségét azonban csak akkor érzékeljük igazán, ha a magyar állapotot összevetjük egy olyan országgal, amelyik egykor szintén a szovjet típusú, erősen központosított modellt követte, ugyanakkor nem tette meg a „harmadik utas” kitérőt, hanem közvetlenül a nyugat-európai mintára váltott. Ez Csehország. Itt közepesen erős a központ hatalmi ereje, iskolai szinten pedig a döntések fele születik meg. Ezzel párhuzamosan a „harmadik utat” megjárt Magyarországon a központi szintű döntések aránya elenyésző, a döntési jogok kétharmadát az iskolákhoz, egyharmadát pedig az iskolafenntartó önkormányzatokhoz telepítették. (11)

Az oktatás tantervi ügyeit tekintve a vizsgált országok közül a magyar iskola valóban önkormányzónak tekinthető, nincs még egy, a miénkhez fogható nemzet, amely a közműveltség tartalmának meghatározását teljes egészében az iskolák tantestületeire bízta volna. (CERI, 2000. 242.) Még azokban az országokban is (Hollandia, Új-Zéland, Írország, Skócia), ahol az oktatás tartalmára vonatkozó döntéseket alapvetően az iskolákban hozzák meg, van valamilyen eszköz az igazgatás kezében, hogy az intézmények közötti összhangot megeremthessék. Nem úgy Magyarországon. Itt ugyanis nincs ilyen joga se a fenntartónak, se az oktatási kormányzatnak. Valamennyi, a tanítás tartalmát befolyásolni képes eszköz fölött csak az iskolák tantestületei (illetve az egyes pedagógusok) rendelkeznek. Ha a döntési jog azonos a hatalommal, akkor állíthatjuk, hogy a hatalom az iskolák szintjén van Magyarországon.

A fordulat iránya

A szakmai-politikai közéletben abban nincs vita, hogy történt-e fordulat a nyolcvanas- kilencvenes években, a változásokat mindenki érzékeli. Azok lényegét tekintve, vagy ha úgy tetszik, a fejlődés eredetét és kezdetét figyelembe véve azonban megoszlanak a nézetek. Ha jól látom, két egymástól különböző nézet rajzolódik ki. Az egyik szerint a magyar közoktatás irányítása évtizedeken át, noha változó ütemben, de mégis folyamatosan konvergált a nyugat-európai modell felé.

A másik nézet szerint konvergencia csakis a diktatórikus szocialista modell két típusa között volt, a szovjet és a jugoszláv berendezkedés valóban közeledett egymáshoz még a szocialista világ összeroppanása előtti időszakban is. Az első és a második világ közötti lényegi közeledésről azonban ekkor még nem beszélhetünk, csak később, akár a szovjet, akár a jugoszláv berendezkedés összeomlását követően.

Konvergencia-elmélet

Az egyik, nevezzük itt így: a konvergencia-elmélet szerint a magyar fejlődési irány évtizedeken keresztül folyamatosan és fokozatosan a nyugat-európai modell felé közeledett (azok pedig a mienkhez), így a rendszerváltás voltaképpen e két fejlődési irány találkozása. E felfogás azon alapszik, hogy a hatvanas, hetvenes években a magyar bürokratikus koordináció tényleges és jelentős decentralizációja a számos formát öltő nyugat-európai modellhez közelítette a magyar oktatási irányítást, hiszen Nyugat-Európában ugyanebben az időszakban valóban decentralizálódott az igazgatás, és nagyobb teret kaptak az iskolák, valamint a helyi társadalmak képviselői. (Halász, 1985) A formai azonosságok és az átvett, illetve alkalmazott igazgatástechnikai minták alapján fel lehetett tételezni: a két rendszer, igaz, két külön úton, mégis azonos irányban haladt, mígnem valóban találkoztak. Következésképpen az iskolarendszer fejlődését nem a politikai-hatalmi berendezkedés változásai, hanem az oktatási rendszer objektív törvényszerűsége és annak egyfajta belső kódja szabályozza. (Halász, 2001)

A formai azonosságokban kifejeződő közeledés egyéb vélemények szerint egyben a demokrácia indikátora is, minthogy az oktatásban az azonosság formai elemei más ágazatokhoz, területekhez képest előbb jöttek létre, eképpen a demokratikus fordulat a közoktatás terén szintén korábban következett be, mint a többi területen. (Báthory, 2001. 57.) Sőt, a kilencvenes évek fordulójának közvetlen előzményei is a hetvenes évek elejére vezethetők vissza, és az ekkor kezdődő változások, a „maratoni reform” vezetett el a rendszerváltáshoz. (Báthory, 2001)

A konvergencia-elmélet viszont legalább két alapvető mozzanatot nem tud magyarázni.

Nyugat-Európában a fasiszta típusú társadalomirányítás összeomlását követően választáson alapuló többpártrendszer működött. Nyoma sem volt sem a rendőrségi, sem a politikai koordináció intézményrendszerének. Ezek demokratikus országok, a szocialista országok pedig éppen ezen okokból kifolyólag nem azok. A két rendszer egymásba olvadása éppen a rendszerek lényegéből fakadó különbségek miatt elképzelhetetlen. Még akkor is, ha az igazgatástechnikai eszközök, pedagógiai eszmerendszerek és módszerek tekintetében komoly közeledés történt, ám ami a lényegét illeti, egyáltalán nem: a fent említett társadalmakban szabad választások alapján szerveződik a helyi igazgatás, nálunk erről szó sem volt, továbbra is fennmaradt a politikai és rendőri koordináció. Nagyobb mozgástér csak a hivatalokba és a kutatóintézetekbe jött el, és az itt dolgozó szakértők közvetítésével jutott el a laikusok társadalmába, egészen az első szabad választásokig (12), amikor is a pártok vették át ezt a szerepet.

A kontinuitás elmélete továbbá adós maradt azzal is, hogy a magyar közoktatás-irányítás átalakulása miért eredményezett „hiperdecentralizáció”-t, míg egy másik volt szocialista országban, Csehországban vagy Romániában például távolról sem. A rendkívüli léptékű önkormányzati és főleg iskolai autonómia Nyugat-Európában szokatlan mértékű. Kérdés, mi adta a decentralizáció páratlan túlfutását eredményező lendületet, amikor Magyarország politikai berendezkedése ma semmilyen meghatározó elemében sem különbözik a nyugat-európai országokétól?

A jelenség leírására tehát másik magyarázat kívánkozik. Churchill szerint az árkot nem lehet két ugrással átívelni, s ha igaz van, akkor csak az itt tovább nem részletezhető szemszögből tűnik folyamatosnak az átmenet. Holott két elemből tevődött össze: az

egyik a nyolcvanas évek első felének, közepének történései, amelyek magyarázzák a „hiperdecentralizáció”-t; a másik pedig az évtized végi fordulat, amelynek során Magyarország is átvette a nyugat-európai demokratikus politikai berendezkedés alapeszközeit. A kettőt mindössze az idő linearitása kapcsolja össze.

A két ugrás

Úgy látom, a nyolcvanas évek elején a piaccgazdaságon alapuló (kapitalista) és a szovjet típusú szocialista fejlődést egyaránt elutasító és ezért „harmadik utasnak” nevezett kísérlet egyik terepe Magyarország volt. Ezt tekintem az első ugrásnak. A szovjet típusú demokratikus centralizmusra építkező, nem-demokratikus szocialista rendszerből szintűg antikapitalista és antidemokratikus öngazgató (autonóm) rendszer felépítése indult meg a nyolcvanas évek eleje és a köztársaság kikiáltása közötti időszakban, különösképpen a közoktatás s talán még az egészségügy területén.

Ebben az időszakban, noha tovább gyengültek, de továbbra is fennmaradtak a szovjet típusú berendezkedés alapelemei a tervgazdálkodás, a piac tilalma és a szabad választásokat értelemszerűen kizáró egypártrendszer. Tovább élt a politikai és a rendőrségi koordináció intézményi hálózata, a munkahelyi pártszervezetek, a területi pártirányítás rendszere, a politikai és a szakigazgatás személyi összemosódása, a Politikai Bizottság meghatározó jelentőségű irányító szerepe, minként ezt egy tag világosan ki is fejezte: „az MSZMP mindenkor kezdeményezője volt ... az önkormányzatok létrehozását ösztönző és támogató lépéseknek (szövetkezetek, tanácsok, oktatási intézmények, vállalati irányítási formák stb.) [ugyanakkor] ... nem képzelhető el a több hatalmi pólusú politikai pluralizmus”. (Berecz, 1987. 51.) Éppen emiatt még akkor is a nyugat-európai liberális képviselői demokráciától elütő berendezkedésnek kell e formációt tartani, ha a bürokratikus koordináció területén hallatlan áttörés történt, s a kollektív döntéseken alapuló szocialista demokrácia valóban komoly teret hódított.

A második nagy fordulat a nyugati-európai liberális demokrácia-felfogáson alapuló modell felvételét jelenti, amely alapszerkezetét tekintve már nem épít a kollektívizmusra, ugyanakkor nem is szocialista, valamint végképp elveti és felszámolja a politikai és rendőrségi koordinációt. A (közoktatás) bürokratikus koordinációjának modellje továbbra is fennmaradt, pontosabban a „harmadik utas” kísérlet során felépített modell fokozatosan romlik a kilencvenes évtizedtől kezdve.

Megítélésem szerint tehát e két fejlődési irány egymásba játszásával írható le a kilencvenes évek magyar közoktatása, melyben keverednek a kollektívista-antikapitalista és az individualista-kapitalista elemek.

Letérés a szovjet típusú fejlődési irányról

A nyolcvanas évek új politikai eszmerendszerének egyik jellegzetes vonulata az öngazgatás Magyarországon is. A hangsúlyeltolódás, a központosított igazgatás lebontásának lassú folyamata és ezzel együtt a közvetlen demokrácia gyakorlásának eszméje formálisan legelőször (13) az MSZMP XIII. (1985) kongresszusának határozatában jelenik meg, ekkor válik legitimmé a decentralizáció, valamint a kollektív döntések gondolata és gyakorlata. A XII. Kongresszuson (14) még szó sem esett olyasmiről, ami a következőn már elhangzott: „A helyi szervek, vállalatok és intézmények önállóságának növekedése kedvező feltételeket és lehetőségeket teremtett, hogy az állampolgárok közvetlenül, vagy az őket képviselő társadalmi szervezetek, testületek útján részt vegyenek ügyeik intézésében, döntések előkészítésében és a végrehajtás ellenőrzésében.” (Vass, 1988. 844.)

E jelentős fordulat azonban nem a magyar belpolitika önfejlődésének terméke, közvetlen kiváltó oka Lengyelországban keresendő: Az anarchista-szindikalista szakaszában lé-

vő „Szolidaritás” (Seres, 2000. 20.) követelése hatottak Lengyelországban (15) és hazánkban is. Ahogyan a magyar párt és állam vezetése az öt napos munkahét (16) bevezetésével szorosan követte a lengyel példát, ugyanúgy vette át az öngazgatás modelljét is, hogy a követeléseknek elébe menve elkerülje a hasonló belpolitikai helyzet kialakulását. Az öngazgatásra utaló első legitim gazdaságpolitikai elképzelések 1981-ben jelentek meg. (Nyers, 1988. 64.) Jogilag az öngazgatás rendjét Lengyelországban 1982-ben (17), Magyarországon 1985-ben vezették be. (Kornai, 1993. 484.)

A demokrácia közvetlen gyakorlásának eszmerendszere természetesen nem új, hanem arra a szellemi körre vezethető vissza, amelyet *Marx* és *Engels* „utópista szocialistáknak” (18) nevezett, és amelyből az anarchizmus is származott. (19) A cél egy olyan szabad társadalom megteremtése, melyben az egyén az egyéni, társadalmi és gazdasági igényeit helyezi előtérbe a mindenkorai hatalommal, az állammal, vagy a gazdaságból profitálókkal szemben. Ebből fakadóan a termelésről első-

---

Még azokban az országokban is (Hollandia, Új-Zéland, Írország, Skócia), ahol az oktatás tartalmára vonatkozó döntéseket alapvetően az iskolákban hozzák meg, van valamilyen eszköz az igazgatás kezében, hogy az intézmények közötti összhangot megteremthessék. Nem úgy Magyarországon. Itt ugyanis nincs ilyen joga se a fenntartónak, se az oktatási kormányzatnak. Valamennyi, a tanítás tartalmát befolyásolni képes eszköz fölött csak az iskolák tantestületei (illetve az egyes pedagógusok) rendelkeznek. Ha a döntési jog azonos a hatalommal, akkor állíthatjuk, hogy a hatalom az iskolák szintjén van Magyarországon.

---

sorban az adott üzem, illetve mezőgazdasági kollektíva határozzon, szabad föderációt alkotva a környező városokkal vagy a régió hasonlóan szervezett üzemével. A fogyasztók is önkéntes tanácsokba szerveződnének, s *Kropotkin* szerint fogyasztói-termelői megbeszélésen formálódna ki a termelés iránya. (Seres, 2000. 17.) Eme szocialista-anarchista eszme megvalósításának számos kísérlete közül különösen emlékezetes az 1971-es Párizsi Kommün, a kronstadti matrózok mozgalma, a spanyol polgárháború idején pedig a nemzetközi brigádok szervezési elvei, de ide tartoznak az 1956 őszen önszerveződő magyar munkástanácsok (20) is, amelyek gyakorlata mind szemben állt a bolsevik forradalom utáni „demokratikus centralizmus” berendezkedéssel.

A 1968-as diáklázadások egyik vezető ideológiai motívuma éppen úgy adta az elidegenedés megszüntetésének kívánalmát, mint a korábbi korosztályok számára *Marx* „Gazdaságfilozófiai kéziratok” című írása vagy a „Grundrisse”. Mindkét életkorú csoport egyaránt tapasztalhatta a kizsákmányolást, az elidegenedést, akár nyugati eszmetársai. Csakhogy amíg itt a szocializmus megőrzésében-megteremtésében – többek között – a központosítás megszüntetésével, ott a kapitalizmus felszámolásában gondolkodtak. Ezt az eszmei tartalmat az olasz *Enrico Berlinguer* nevéhez köthető eurokommunista jelenség fogta össze, és már nevében is kifejezi, hogy nem a szovjet modellt követi, hanem egy harmadikat, mely reflektál a hetvenes évek olaszországi munkásharcaira. (21)

A szovjet központosított modell megvalósítható alternatíváját jóval korábban, 1950-től a titói jugoszláv praxis és ideológia (*Kardelj*, 1976) kínálta (22) folyamatosan, mely éppoly erős politikai és rendőrségi koordinációval élt, mint a szovjet modell, s amelyet ugyanakkor a bürokratikus koordináció (együtműködés) tudatosan gyengített. *Nyers Rzsó*, a gazdasági reformok egyik vezető személyisége szerint „a tervezés az öngazgató közösségek eszközévé válik, a központi tervezés szerepe lényegében a piacszabályozásra szorítkozik. A rendszer azon a feltevésen alapul, hogy a dolgozók teljes körű érdekeltiségére és döntési jogkörére építve a társadalom összteljesítménye kedvezőbb lehet...”

(23) (Nyers, 1988. 61.) Ez az alternatíva válik legálissá 1981-ben a fentebb már hivatkozott reformtervekben, amelyben a magyar és a jugoszláv gazdaságirányítási modell alapelveinek „sajátos kombinációja” (eredeti kiemelés) jelent meg. (Uo., 64)

A magyarországi öngazgatás a nyolcvanas években immár legitim eszmerendszerének hordozója elsősorban a központi bürokratikus igazgatásban, a kutatóintézetekben koncentrálódó szakértő értelmiség két jellegzetes generációja. Az egyik a negyvenes évek második felében, az ötvenes évek szocialista fordulatának idején szocializálódott, s tapasztalataik között bizonyosan ott lehetett az öngazgató közösségek élménye; másik csoportjuk pedig az 1968-as diáklázadások idején eszmélt. Mindkettő adottságnak tekintette a létező szocialista rendszert, s ezen belül kereste előbb a jugoszláv, majd az eurokommunista, esetenként a lengyel alternatívát.

Ugyanakkor az autonómia eszméje az előbbiektől többé-kevésbé független tartalommal, de alapvetően más politikai céllal jelent meg azok körében, akik a létező szocializmus ellenzékeként a lengyel KOR (24) (Munkásvédelmi Bizottság) stratégiáját átvéve a társadalom önszerveződésével gyakoroltak nyomást a politikai társadalmi élet nyugat-európai típusú demokratizálására. (Mizsei, 1987. 199.; Cszmadia, 1995. 88–92.)

A közoktatás területére térve: a korai húszas évek szovjet pedagógiáját (a szocialista munkaiskola), valamint természetesen a mindig is antikapitalista és az államot megszüntetni kívánó nyugat-európai reformpedagógiák eszméjét folyamatosan táplálta, gyakorlatát pedig e felfogás szerint propagálta az amúgy megosztott és magát a marxizmus reneszánszát követő „reformszocialistának” nevező pedagógiai elit. (Trencsényi, 1991. 3.) Az önszerveződés eszméje, a pedagógia nyelvére lefordítva a közösségek megteremtésének ideálja, időszakosan megvalósulni is látszik korábban Makarenko munkásságában, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségében (a NÉKOSZ-ban), vagy egy-egy emblematicussá vált magyarországi pedagógiai kísérlet keretei között, úgymint: Szentlőrincen, Jánoshalmán és Budapesten a Kertész vagy a Hernád utcában, vagy ott, ahol a „közösség születik”. (25)

Ezt a „harmadik utas” irányt a nyolcvanas években négy-öt markáns ideológiai-politikai vonulat látszik támogatni.

Az első a határozott szovjetellenesség. Nyilvánvaló, hogy a nemzeti függetlenségnek és az öngazgatásnak van közös jelentése. Az önállóság a Szovjetuniótól nagyobb távolságot, akár az elszakadást is jelenti, legalább úgy, mint Jugoszláviában.

A második – a hivatalossá emelkedett – erős taktikai elemeket hordozó ideológia vonulat, mely szerint a társadalom egészének igényeit még az öngazgatás viszonyai között továbbra is az egy párt képviseli. A hatalom megoszlása fel sem merül, ahogy fentebb Berecz János szavaiból kitűnik, továbbra is az MSZMP teremtte meg az önkormányzó közösségek és a társadalom egészének kollektív szükséglete és érdeke között. Legyen a magyar Munkástanácsok álláspontjával szinte megegyező „Szolidaritás” Önkormányzó Szakszervezet („Szolidarost”) követeléseinek (26) megfelelően önkormányzat, de csakis az egy párt szabta keretek között.

Voltaképpen ez a politikai lépés legalább két, az állam elhalásában gondolkodó irányzat megerősödéséhez vezetett. Egyfelől megerősítést kapott az anarcho-szindikalista vonulat, amely a (munkás-) öngazgatást, a termelés közvetlen irányítását alapértéknek tekintette, másfelől pedig azok a libertáriusok (tehát nem a liberálisok), akik az egyéni szabadság bármifajta állami korlátozását elutasították. Mindkettő úgy látja, hogy azt, amit eddig demokratikus centralizmussal kényszerítettek ki, a közvetlen demokrácia gyakorlásával jobb hatékonysággal teremthetik meg az önmaguk munkáját, szakértelmét racionálisan szerveződő és ellenőrző egyedi, munkahelyi, esetünkben iskolai közösségek. Az állam s az ennek lényegét kifejező központosított bürokratikus irányítás éppen ezért elutasítandó, hiszen nemcsak az önszerveződés természetes akadályai, hanem egyben a hatékonyságé is.

Az utolsó, az ötödik fajta nézetet és politikát a mégoly puha diktatúrával szembeni el-lenségesség vezeti. Eszerint önmagában nem a központosított irányítás-mód okozza az alapvető problémát, hanem annak totalitárianisztikus használata. A hierarchizált rendszer támadása csupán eszköz a központot uraló MSZMP hatalmának csökkentésére. Alapve-tően nem csupán az állam kiterjedtsége az alapvető kérdés, hanem annak uralma. A kon-tinentális fejlődési iránytól gyökeresen eltérő angolszász társadalmi berendezkedés és irányítás volt körükben a követendő eszmei minta, amely a vizsgarendszer, az „output kontroll”, azaz a „kimeneti szabályozás” formájában technokratikus nyelven fogalmazódott meg. (Ballér, 1996. 158–159.)

Noha az utóbbi és a két előbbi eszmei vonulat között meghatározó különbség van (ami majd a következő évtizedben válik nyilvánvalóvá), a képviselői közötti együttműködés mégis tény.

Legalább három területen mutatható ki az öngazgatás kiépítésének kísérlete Magyar-országban. A gazdaság, a tanácsi igazgatás, valamint a közoktatás területén.

Autonómiák

Gazdaságirányítás

Köztudott *Liska Tibor* nagyhatású modellje, amely szerint minden termelőeszköz szemé-lyes társadalmi tulajdonban van (*Liska*, 1988; *F. Liska*, 1998), ugyanakkor talán kevésbé őriz-te meg az emlékezet az MSZMP 1984-es áprilisi irányelveit (*Vass*, 1988. 668–679.), amelyek kiadását követően „a kollektív és az egyszemélyi vállalatvezetés hatékonyabb kombinációja, a dolgozók vállalatvezetésében való közvetlen részvétele negyedik alapelve az 1984–85 között lezajló gazdasági-szervezeti reformnak”. (*Sárközy*, 1986. 50.) Az önkormányzó állami vállalatok programja – többek között – azon a filozófiai pilléren nyugodott, miszerint a termelő-eszközök társadalmi tulajdonban vannak (ez tény), a dolgozóknak ugyanakkor tulajdonosi tu-datuk van, és éppen ezért kell bevonni őket a vállalat irányításába. (*Sárközy*, 1986. 55.)

Az önkormányzó (27) vállalatok esetében pedig az igazgatóval szemben a munkáltatói jogokat már nem a vállalatot alapító szerv képviselte, hanem a vállalati szerv (Vállalati Ta-nács) gyakorolta. A Vállalati Tanács tagjai a dolgozók közvetlenül megválasztott küldöttei, a vállalatvezetés képviselői, és munkájukban részt vett a vállalat pártszervezetének (28), szakszervezetének és KISZ-szervezetének titkára is. (*Vass*, 1988. 673.) Eképpen a munkavállalók küldöttei maguk választották meg saját munkaadójukat. (29) Az igazgató ezzel a vállalati kollektíva tagjává vált, s már nem a vállalatot alapítóknak tartozott felelősséggel a rábízott társadalmi tulajdon egyszemélyi felelőseként, hanem a munkavállalóknak.

Már akkor is világosan látszott *Sárközy* szerint, hogy a munkavállalóknak elsősorban bérmunkástudatuk van, így kevésbé tekinthető tipikusnak, hogy azon gondolkozzanak, miszerint a vállalat tíz év múlva hogyan fog működni, és hogy érdemben részt vegyenek a vállalati stratégia kidolgozásában. Nincs tehát valójában tulajdonosi érdekük, így tulajdonosi tudatuk sem.

Az is egyértelmű volt, hogy ez a kollektív vezetési szervezési rend ellentétes a gazda-sági racionalitással. A probléma elvi-ideológiai, nem a teljesítményről, a hatékonyságról szól: hiszen egy szocialista ország nem nyugodhat bele abba, hogy az állampolgárok bérmunkás tudattal dolgozzanak az állami üzemekben. S ahelyett, hogy kollektív tulajdonban gyakorolnák kollektív jogait, a nagyobb jövedelmet ígérő kisvállalkozások alapí-tása legyen az elsődleges életcéljuk. Éppen ezért kell politikailag erőltetni a munkások bevonását a vezetésbe, jegyzi meg *Sárközy*.

Még 1987-ben is, a más ágazati reformmozgalmaknak így-úgy mintát adó „Fordulat és reform” dokumentum szerzői is természetesnek tartották az öngazgató vállalatok létét. Az öngazgató holding terve olvasható (30) az immár közismert tanulmányban. (*Antal – Csillag – Lengyel – Matolcsy*, 1987. 30.)

A tanácsi önkormányzat

A tanácstörvény 1985-ben történő módosítása előtt egy évvel – két évvel a járáások megszüntetése után – a párt Központi Bizottsága elrendeli a tanácsok nagyobb önállóságát: „A központi állami irányító szervek biztosítsák a tanácsok önállóságát, [...] növeljék lehetőségüket és érdekeltységüket a helyi források kiaknázásában és a lakosság mozgósításában. A tanácstag, testületi és képviselői munka jobban támaszkodjék a lakosság öntevékenységére, véleményére. (Vass, 1988. 776.)

A politikai döntést követő új Tanácstörvényben világosan kifejeződik a bürokratikus irányítás alaptípusa: „2. § (1) A tanács és szervei a nép hatalmát megvalósító szocialista államának a demokratikus centralizmus alapján működő népképviselői-önkormányzati és államigazgatási szervei.” (Csiba, 1986. 29.) Az önkormányzatiság korlátját megszabta egyfelől a „demokratizmus centralizmus”, másfelől a tömegszervezetek, a Hazafias Népfront, valamint az „állampolgárok tömegszervezetei”, miképpen a törvény 3. §-sa megfogalmazza.

A politikai koordináció alapkérdése, hogy a helyi társadalom érdekeit a szabadon választott képviselők útján vagy pedig irányítottan, a Hazafias Népfront szervezte népakarat szerint kiválasztott képviselőkön keresztül képviseljék. E téren nem hozott változást a törvény. Minthogy a szabad választás kizárt, a választott tanácsi képviselőtestületek mozgásteret továbbra is szűk maradt, nagyobb mozgásteret a tanácsi apparátus szakértőinek lett.

Az öngazgatás alap gondolata szerint a helyi társadalom mint önálló politikai és gazdasági egység öngazgatásának megteremtése a kívánatos, hiszen ellenkező esetben az elosztási rendszer hierarchiájának magasabb pontján lévők a lentebb lévők rovására kerülnek jobb helyzetbe a fejlesztési forrásokért folytatott versengésben. A térségi koordinációt végző megyeközpontok, a nagyvárosok a falvakkal, a kistérségekkel szemben folyamatosan előnyösebb helyzetben álltak. (Vági, 1982) A tényleges és a központosításokon alapuló bürokratikus koordináció a társadalmi egyenlőtlenségeket növeli, aminek ellenszerei az egymás mellé rendelt, a helyi társadalom szükségleteit helyi közszolgáltatással kielégítő tanácsi önkormányzatok. A helyi társadalomnak öngazgatónak kell lennie, függetlennek a megyétől és a központtól. Ezt az attitűdöt világosan fejezi ki a korszak egyik meghatározó személyisége posztumusz könyvének címe: „Magunk, uraim”. (Vági, 1991) (31)

Ami a közoktatást illeti, minthogy a helyi társadalom igazgatási és politikai helye az önkormányzat, a tanácsi önkormányzat koncepciója szerint a helyi társadalom igényeit az önkormányzat szakmai-pénzügyi irányításának megfelelően az iskolának kell kiszolgáltatnia. Az iskola tehát nem önálló. Ebből fakadóan az iskola igazgatója megbízásában, az iskolában tanított tananyag meghatározásában a döntés joga a helyi önkormányzatot illeti, tehát nem a központot, de nem is az iskolai tantestületet. Ettől lesz öngazgató a helyi társadalom. (Verebélyi, 1988; Sáska, 2002) Ez az elképzelés természetesen ütközött az iskola szakmai önállóságát képviselő oktatási körökével.

Az iskolai önkormányzat

Az iskolai szakmai autonómia lehetősége természetesen felsőbb döntéssel nyílt meg. A Minisztertanács 1984 májusában elfogadott közoktatási és felsőoktatási fejlesztési programjában foglaltak iránya teljes egészében egybe esett az öngazgató vállalatok létrejöttét elősegítő, a munkavállalók kollektív döntéseire hagyatkozó politikával. Előírták egyebek mellett a szakfelügyeleti rendszer átalakítását a pedagógusokkal partneri viszonyt ápoló tanácsadással (32), továbbá a nevelőtestületi jogkörök „további bővítését”, s azt is, hogy az igazgató személyéről titkos szavazással véleményt nyilváníthatnak. (Minisztertanács, 1984. 78–81.) Az áttörést azonban az 1985-ös oktatási törvény hozta.

Az akkori vállalatirányítási reform-gondolat szerint stratégiai kérdésekről a Vállalati Tanács döntött, és e döntés végrehajtásának feladata hárult az igazgatóra. Az iskolában – léptéke miatt – a tantestület egésze töltötte be a Vállalati Tanács szerepét az új, oktatásról szóló törvény szerint.

A tantestület kollektív döntéshozó – és ezért értelemszerűen politikai jellegű – szervezetté vált, amelyben a pedagógusok mint munkavállalók szavazással döntenek a pedagógiai programról, tehát a képzés szerkezetéről, tartalmáról és technológiájáról, voltaképpen arról a tervről, aminek megvalósítására hierarchikus viszonyok között alkalmazzák őket. Ők döntenek az iskola éves munkatervéről is, arról, amit az iskola igazgatójának kell megszerveznie. Munkaadójukról, az igazgató személyéről ugyanúgy ők szavaznak.

A közvetlen demokrácia gondolata, az öniszervezés eszméje legtisztábban a döntések végrehajtását ellenőrző rendszer területén mutatható ki. Köztudott, hogy a kollektív döntésekhez csak elszámolhatatlan kollektív felelősségi rendszert lehet építeni, s éppen ezért az ilyen rendszerben nemcsak a döntések gyengék, hanem az ellenőrzés is. Az 1985-ös oktatási törvény a tantestület hatáskörébe helyezi a Szervezeti és Működési Szabályzat elfogadását, így ezzel a pedagógusok nemcsak vezetőjük hatáskörét állapíthatják meg, hanem munkájuk ellenőrzésének területét, módját s a szankciók rendszerét is. A hatékonyság morális és mozgalmi dimenzióba kerül.

Az öniszervezés gondolata – ha nem tévedek – legteljesebben a közoktatás iskoláiban bontakozott ki a nyolcvanas évek Magyarországon. Az intézményvezető megválasztásában a fenntartónak nincs szava; a helyi tanterv és az iskola Szervezeti és Működési Szabályzatát, éves munkarendjét a fenntartó csak pénzügyi és törvényességi okokból bírálhatta felül. A tanácsi öniszervezéssel szemben sikerült megvédeni az iskolai önállóságot, a szakmai autonómiát.

A korai húszas évek szovjet pedagógiáját (a szocialista munkaiskola), valamint természetesen a mindig is antikapitalista és az államot megszüntetni kívánó nyugat-európai reformpedagógiák eszméjét folyamatosan táplálta, gyakorlatát pedig e felfogás szerint propagálta az amúgy megosztott és magát a marxizmus reneszánszát követő „reformszocialistának” nevező pedagógiai elit.

---

ben sikerült megvédeni az iskolai önállóságot, a szakmai autonómiát.

Egy területen megbicsaklott a bürokratikus koordináció keretei között mozgó zárt rendszert építő szándék: a pénzügyek területén – hiába emelte az oktatási törvény a gazdasági igazgatót a pedagógusok közé, s kapott ebből kifolyólag szavazati jogot, a tanácsi öniszervezés képviselői e területen nyertek: az iskola nem kapta meg a gazdasági önállóságot, márpedig ez nélkülözhetetlen a teljes és tökéletes öniszervezéshez.

A tanácsi önkormányzati és az iskolai szakmai autonómia konfliktusa különösen a helyi társadalom irányítása terén bontakozott ki, az

iskola ezt éppen úgy magának követelte, mint a tanácsi önkormányzat. A konfliktus különösen az iskolatanácsok terén vált nyilvánvalóvá. Végül is egy mindkettőjüktől független politikai szervezet, a Hazafias Népfőnt koordinációjára építve dönt el a kérdés. (Halász, 1990)

Természetesen az iskolában is, mint minden munkahelyen, továbbra is a pártszervezet koordinálta – bár egyre gyengülő felső-külső irányítás mentén – a tantestület autonómiájának gyakorlását. A pártszervezettel tagságukban átfedésben lévő szakszervezetek és ifjúsági szervezetek továbbra is strukturálták a kollektív döntést.

Az öniszervezés modellől a képviselői demokráciáig

Az első szabad választást követően végképp megszűnik a politikai és a rendőrségi koordináció, a társadalmi tulajdonból magántulajdon lesz, s ami igen lényeges, elkülönül a piaci és a közösségi szféra.

A piaci szféra

Az állami (közösségi) vállalatokat privatizálták, a termelőeszközök közösségi tulajdonra megszűnt. A magángazdálkodás világában egy csapásra eltűnt az öniszervezés beren-

dezkedés valamennyi eleme, nincs már többé Vállalati Tanács. Felügyelő bizottságok jönnek létre; az igazgató felelősséggel tartozik a tulajdonosoknak, de nem a munkavállalóknak. (Szalai, 2001) Megszűnnek az üzemi négyeszek, s a szakszervezetek csak mutatóban maradnak meg.

Nincs már meg a munkaadók és a munkavállalók egymás mellé rendeltsége. Hierarchikus döntési rendszerek jönnek létre, a felelősségi rendszer átlátható. A piaci szférában csak az marad meg, aki hatékonynak bizonyul. Az öngazgatás eszméje a gazdaságban teljes vereséget szenvedett, mint mindenütt Európában. (Krausz, 33.) (33)

A közösségi szféra

Ezen a területen – már ami az iskolát mint közszolgáltatást végző szervezetet és a települési önkormányzatokat illeti (34) – továbbra is fennmaradt az öngazgatás eszméje, gyakorlata.

Az iskola

Érdeemes felfigyelni arra a tényre, hogy a közoktatás területén nem vált el egymástól a köz- és a magánszféra, ami a gazdaságban már bekövetkezett. Győzött tehát az az elmélet, mely általában vett – tehát szektorsemleges – iskolát tekintett mintának, és nem „közösségi” és „nem-közösségi” (magán) szolgáltatást. A pedagógiai praxis szempontjából valóban nincs különbség közöttük, ám a viszonyok tekintetében annál inkább, és épp ez volt a legkevésbé észlelhető. A „szektorsemleges iskola” megközelítési módja a továbbiakban is éppen úgy homogénnek és egyneműnek őrizte meg azt, ami azelőtt is egynemű és társadalmi tulajdonban állt, csupán néhány egyházi iskola volt kivétel. (35)

Noha az iskolán kívüli viszonyok alapvető fordulatot vettek, versenyen alapuló, sokak ellenérzését kiváltó, egyenlőtlenséget növelő, ugyanakkor igen hatékony, gazdagodást hozó hierarchikus rendszer bontakozott ki – az iskola világába lényegében áttemelődött az öngazgató rendszer. A rendszerváltás előtt is és az azt követő időszakban is ugyanazok a jogok illetik meg a pedagógusokat.

Továbbra is az öngazgató logika az érvényes, és kollektív döntési jog illeti meg a tantestületet. (1. táblázat)

1. táblázat.

	1985 1985. évi I. törvény Az oktatásról (Trv) és a végrehajtására kiadott rendeletek	1993 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról	2001 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
A nevelőtestület kollektív döntési joga	Trv. 65 § (1) A nevelőtestület az alap- és középfokú iskola pedagó- gusainak közössége, nevelési-oktatási kérdésekben az intézmény legfontosabb tanácskozó és határozathozó szerve.	56. § (1) A nevelőtestület a nevelési-oktatási intézmény pedagógu- sainak közössége, nevelési és oktatási kérdésekben az intézmény legfontosabb tanácskozó és határozathozó szerve.	56. § (1) A nevelőtestület a nevelési-oktatási intézmény pedagógu- sainak közössége, nevelési és oktatási kérdésekben az intézmény legfontosabb tanácskozó és határozathozó szerve.

A pedagógiai program továbbra is az iskola kollektívájának döntései alapján születik meg, míg a fenntartó távol tartatott. (2. táblázat)

Az igazgató hatáskörét a munkavállalók határozhatják meg, követve a közvetlen demokrácia szabályait, s továbbra is a tantestület önkorlátozó, önértékelő, magukból a szabálysértőket regulázó-kivető magatartására építő jogrend él. (3. táblázat)

2. táblázat.

	1985 1985. évi I. törvény az oktatásról (Trv) és a végrehajtására kiadott rendeletek)	1993 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról	2001 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
Pedagógiai program iskolai szint	Vhr. 84.§ (1) A nevelőtestület feladata az iskola pedagógiai prog- ramjának kidolgozása és elfogadása. Az iskola saját hatáskörében dönt	57. § (1) A nevelőtestület döntési jogkörébe tartozik a) a foglalkozási, illetve a pedagógiai program és módosításának elfogadása	57. § (1) A nevelőtestület döntési jogkörébe tartozik a) a foglalkozási, illetve a pedagógiai program és módosításának elfogadása
Pedagógiai program fenntartói szint	Kivéve a gimnáziumi gyakorlati fakultatív oktatást. Ki kell kérni a 4/1997 (V.23) MM. rendelet (2) alapján „a helyi tanács végrehajtó bizottsága munkaügyi feladatot ellátó szakigaz- gatási szervének előzetes véleményét.”	103. § (2) A fenntartó a nevelési, illetve pedagó- giai program jövőhagyását akkor tagad- hatja meg, ha az a) nem felel meg az e törvényben előírt követelményeknek, b) olyan többletfelada- tokat tartalmaz, ame- lyekhez a feltételek nem biztosítottak, és annak megteremtését nem vál- lalja, illetve nem tartal- mazza azokat a felada- tokat, amelyeket – a szük- séges feltételek biz- tosítása mellett – meghatározott.	103. § (2) A fenntartó a nevelési, illetve pedagó- giai program jövőhagyását akkor tagad- hatja meg, ha az a) nem felel meg az e törvényben előírt követelményeknek, b) olyan többletfelada- tokat tartalmaz, ame- lyekhez a feltételek nem biztosítottak, és annak megteremtését nem vál- lalja, illetve nem tartal- mazza azokat a felada- tokat, amelyeket – a szük- séges feltételek biz- tosítása mellett – meghatározott.

3. táblázat.

	1985 1985. évi I. törvény az oktatásról és a végrehaj- tására kiadott rendeletek	1993 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról	2001 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
Szervezeti és Működési Szabályzat	Vhr. 84.§ (2) A nevelőtestület döntési jogkörébe tartozik a) a működési szabályzat elfogadása; jövőhagyását megtagadó döntés elleni felülvizs- gálati kérem benyújtása.	57. § (1) A nevelőtestület döntési jogkörébe tartozik [...] b) a szervezeti és működési szabályzat és módosításának elfogadása; [...] (3) A nevelési-oktatási intézmény nevelőtestülete dönt a) a foglalkozási, illetve a pedagógiai program, valamint a szervezeti és működési szabályzat jövőhagyásának megta- gadása esetén a döntés ellen a bírósághoz történő kereset benyújtásáról.	57. § (1) A nevelőtestület döntési jogkörébe tartozik [...] b) a szervezeti és működési szabályzat és módosításának elfogadása; [...] (3) A nevelési-oktatási intézmény nevelőtestülete dönt a) a foglalkozási, illetve a pedagógiai program, valamint a szervezeti és működési szabályzat jövőhagyásának megta- gadása esetén a döntés ellen a bírósághoz történő kereset benyújtásáról.
Iskolai szint			

Van azonban egy fontos változás: az új, a közalkalmazottakra vonatkozó törvény a korábbi időszakhoz képest nagyobb védeltséget ad.

A fenntartó továbbra is távol van tartva az iskola belső világától. (4. táblázat)

4. táblázat.

	1985 1985. évi I. törvény az oktatásról és a végrehaj- tására kiadott rendeletek	1993 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról	2001 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
Szervezeti és Működési Szabályzat	Vhr 13. § (3) A működési szabályzat, illetőleg módosítása az iskola helyi irányítását ellátó tanácsai szakigazgatási szerv [...] jóváhagyásával válik érvényessé.	103. § (1) A fenntartó a szervezeti és működési szabályzat jóváhagyását akkor tagadhatja meg, ha az jogszabályt sért. A szervezeti és működési szabályzatot, illetőleg módosítását jóváhagyott- nak kell tekinteni, ha a fenntartó harminc napon belül, helyi önkormányzat által fenntartott nevelési- oktatási intézmény esetén – ha a döntést a képviselő-testület (közgyűlés) hozza – a harmincadik napot követő első képviselő-testületi (közgyűlési) ülésen sem nyilatkozik.	103. § (1) A fenntartó a szervezeti és működési szabályzat jóváhagyását akkor tagadhatja meg, ha az jogszabályt sért. A szervezeti és működési szabályzatot, illetőleg módosítását jóváhagyott- nak kell tekinteni, ha a fenntartó harminc napon belül, helyi önkormányzat által fenntartott nevelési- oktatási intézmény esetén – ha a döntést a képviselő-testület (közgyűlés) hozza – a harmincadik napot követő első képviselő-testületi (közgyűlési) ülésen sem nyilatkozik.
Fenntartói szint	(5) A jóváhagyást meg kell tagadni, ha a működési szabályzat vagy módosítása jogszabállyal ellentétes. Ha a jóváhagyásra jogosult működési szabályzat vagy annak módosításáról harminc napon belül nem nyilatkozott, az iskola a működési szabályzat, illetve módosítása szerint járhat el.		

Végezetül pedig az iskola munkáját szabályzó éves munkaterv fölötti rendelkezés joga továbbra is a tantestület döntési jogkörében maradt. (5. táblázat)

5. táblázat.

	1985 1985. évi I. törvény az oktatásról és a végrehaj- tására kiadott rendeletek	1993 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról	2001 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
Az iskola éves munkaterve	Vhr. 3.§. (1) A tanév helyi rendjét a nevelőtestület munkatervben határozza meg.	57. § (1) A nevelőtestület döntési jogkörébe tartozik [...] c) a nevelési-oktatási intézmény éves munkatervének elkészítése.	57. § (1) A nevelőtestület döntési jogkörébe tartozik [...] c) a nevelési-oktatási intézmény éves munkatervének elkészítése.

A két időszak közötti azonosságot és így a kontinuitást bizonyító példákat tovább lehetne sorolni, de ennyi elég is, hogy láthassuk, a közvetlen demokrácia intézményrendszere él tovább ma is a magyar közoktatásban.

Egy területen, mégpedig az igazgatóválasztás körében érte súlyos veszteség az iskolák 1985-ben kidolgozott öngazgató modelljét, s e téren nyert az autonóm önkormányzat. Az Alkotmánybíróság 1992-ben született határozata értelmében a tantestület már nem dönthet, csak véleményt alkothat munkaadója programjáról, és ennek erejét pro és kontra néhány példa mutatja. A veszteség érzete oly nagyra látszott, hogy a '85-ös törvény vezéralakjának véleménye szerint ezzel a döntéssel „visszaállt az állam szocialista idő-

ket jellemző állapota...” (Gazsó, 1997. 285.) Mondta mindezt a piacgazdaság hetedik évében, amikor a viszonyok éppen úgy hierarchia szerint szerveződnek, s az egyenlőtlen-ségek éppen úgy termelődnek, mint az öngazgatást megkísérlő időszak előtt. (36)

Az is érzékelhető, hogy mennyire erős még mindig az államot elutasító attitűd, mely kevésnek tartja az Európában legnagyobb mértékű iskolai autonómiát és a decentralizáció fokát (Mihály – Vekerdy, 2003), illetve elsődlegesnek tekinti a demokrácia közvetlen gyakorlását, ha az a szakmai kezében van. (Horn, 1992. 96–97.; 2002. 20.)

A közügyek intézése szakmai ügy maradt. (37) Látható, hogy a tudományos megfontoláson alapuló társadalomirányítási modell tovább él a közoktatás ágazati ügyeinek intézésében, noha az ország irányításában megszűnik. (38) A közoktatás ügye a közszolgáltatást végzők szempontjai szerint szerveződik, mint korábban, továbbra sem az érintettek (többek között az iskolafenntartók, a szülők, a diákok, az egyetemi és közoktatás-beli szakmai körök) értékvalasztása a meghatározó (politikai) szempont, hanem a tudományos és ezért a közoktatáshoz kötődő szakmai szférában maradt meg (39) a társadalom közműveltségének, közoktatásának irányítása. A közügyek intézésének tudományos legitimitációja és rendje közismerten határozottan nem a demokratikus berendezkedés jellemzője. (Tamás, 2002)

A helyi társadalom

Az önkormányzati törvény megszületésétől kezdve a helyi társadalmak irányítása a szabadon megválasztott képviselők kezébe került, a polgármesteri hivatalok szakértői elvesztették irányító helyzetüket. Az önkormányzatok legitimitása ettől az időponttól kezdve már nem szakmai, hanem politikai. Ugyanakkor a korábbi öngazgató eszme, a központtól való félelem számos eleme épült be az új rendszerbe.

3200 egymás mellé rendelt önkormányzat jön létre, Budapest például 24 részre szakadt. Megszűnt a térségi koordináció, a megyék szerepe kiüresedett. Az önkormányzati döntések törvényességéért felelős jegyző függ az önkormányzattól. Nincs ellenőrzés az önkormányzatok fölött.

A közoktatás területén, mint láttuk, az oktatás tartalmi ügyeit az iskolafenntartó nem tudja koordinálni, s ennek következtében a helyi iskolarendszer építésének határfoka éppen e strukturális okok miatt eleve gyenge.

A helyi közszolgáltatás irányítása pénzügyi eszközökkel történik, illetve az intézményvezetők fölött megszerzett megbízási joggal.

A konfliktus

Az egymás mellé rendelt iskolai és önkormányzati autonómiák konfliktusa természetes következménye a nyolcvanas években kialakult eszmerendszernek és praxisnak. A két autonómia legitimitása is kifejezi a különbséget: az iskola és a nevében fellépő csoportok szakmai önállóságot hirdetnek, ezzel szemben az önkormányzatok a választásokon alapuló politikai legitimitációt állítják.

Ebben a hatalmi rendszerben az oktatási minisztérium a mérleg nyelve. Az elmúlt másfél-két évtized központi oktatáspolitikáinak meghatározó elemzési szempontja tehát egyfelől lehet az a tény, hogy szakmai, illetve politikai legitimitációt képviselő területre építkezik, másfelől pedig az is tanulmányozható, hogy mily mértékben erősíti vagy éppen gyengíti a „harmadik utas” fejlődési irányt, illetve ennek ellentétét: mily mértékben fordul a nyugat-európai demokratikus kultúra és társadalmi berendezkedés felé.

Jegyzet

(1) Eötvös József (1999): *Gondolatok*. Palatinus, Budapest. 267.

(2) Itt köszönöm meg e dolgozat korábbi változatáról Nagy Péter Tibor, kedves kollégám észrevételeit. A további esetleges hibák (mi az „igaz” és mi a „hamis” állítás) természetesen az én mulasztásaim. Az pedig, hogy

mi tekinthető „jó”-nak vagy „rossz”-nak, „haladó”-nak, „retrográd”-nak stb., meghaladja minden tudomány, így a neveléstudomány kereteit is, s ezért a politika, illetve az ideológiák világába utalom az elkötelezettségük miatt.

(3) Ezt a berendezkedést időnként „pártállami”-nak is nevezik. Mi ezt a kifejezést nem használjuk, mert már 1935-ben Gömbös Gyula politikai törekvéseinek jellemzésére használta a Képviselőházban Ekhardt Tibor. (*Vonyó*, 2001. 29.)

(4) Ezzel együtt depolitizálta és hatalmi helyzetbe is hozta a szakértelmiséget.

(5) Az iskolák politikai koordinációját mutatja pl. az MSZMP Központi Bizottsága Titkárságának határozata a „Közoktatás, a tudomány és a kultúra területén dolgozó pártalapszervezetek ellenőrző, beszámoltató, tevékenységéről, kádermunkájáról” (1977. január 17.). (*Vass*, 1983. 357–361.)

(6) Az 1986 és 1989 közötti időszakban a funkcionáló igazgatók 79, a volt igazgatók 83%-a volt az MSZMP tagja. (*Andor – Liskó*, 1991. 53.)

(7) A párhuzamos szervezeti rend szabálya szerint a járáások megszüntetése 1983-ban értelemszerűen maga után vonta a pártszerv megszüntetését is.

(8) A bürokratikus koordináció lazulása értelemszerűen egyre nagyobb mozgásteret engedett az iskoláknak, ugyanakkor nagyobb távlatot nyitott a technokrata attitűdű rendszerformálóknak is. A változások léptékét és irányát mindemellett befolyásolta az oktatáspolitikai alakításában részt vevők körében bekövetkező generációváltás is, mint amilyen a negyvenes és az ötvenes évek végén, illetve a hetvenes évek elején történt Magyarországon. (*Báthory*, 2001; *Sáska*, 2001)

(9) Érdemes felfigyelni arra, hogy az Új Gazdasági Mechanizmus politikai ellenfeleinek aktivitása indította el 1972-ben az MSZMP KB „Az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól” szóló határozatát. (*MSZMP*, 1973; *Sáska*, 1992b)

(10) Lásd az 1–4. §-t a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvényben.

(11) Külön vizsgálatot kellene végezni Lengyelország esetében. Annyi bizonyos, hogy az 1989-es első szabad választást követően került sor a közigazgatás decentralizációjára.

(12) Ez volna annak a magyarázata, hogy az alapvető politikai kérdések megválaszolását miért is tekintik mind a mai napig alapvetően szakértői körökre tartozónak. (Lásd még: *Tamás Gáspár Miklós*, 2002)

(13) Mindez azt jelenti, hogy az évekkel ezelőtt megindult öngazgatás eszméjét támogató folyamat ekkor nyerte el legmagasabb fokú legalitását.

(14) *Vass*, 1986. 1120–1142.

(15) A Szolidaritás programjában Mizsei szerint „általános értelemben a közvetlen, széles körű öngazgatáson alapuló demokrácia kifejtéséről volt szó”. (*Mizsei*, 1987. 221.)

(16) '1981 elején – röviddel azután, hogy Lengyelországban a hatalom és a „Szolidaritás” között éles konfrontáció jött létre az ún. „szabad szombatok” miatt – Magyarországon be is vezették az ötnapos munkahetet, a közvélekedés szerint éppen azért, hogy ez ne válhasson követelésé. (*Tischler*, 1999) Magyarországon az ötnapos tanítási hétre történő áttérés egyik következménye volt a jól felépített és kikísérletezett '78-as tanterv átalakítása, amely növelte tantervkészítők a politikától való függetlenség vágyát, a szakmai autonómia megteremtésének szükségét. (*Sáska*, 2001)

(17) A dolgozói öngazgatásról, a állami vállalatokról és az öngazgatásról 1982. szeptember 25-én született kompromisszumos törvény. A lengyel munkás öngazgatási törekvéseiről lásd: *Mizsei*, 1987.

(18) Robert Owens (1771–1858), Charles Fourier (1772–19837), Pierre Joseph Proudhon (1809–1865)

(19) Krausz Tamás szerint a kelet-európai és benne a magyarországi önkormányzatiság hagyománya mindekelőtt a marxi örökségből, az 1917-es, 1919-es orosz és európai forradalmi hagyományból, valamint a háborúk utáni önszerveződés gazdag tapasztalataiból táplálkozott. Jól megfértek itt együtt olyan igen különböző teoretikusok és politikusok, mint Rosa Luxemburg és Lenin, Csajanov és Trockij, a spanyol és az orosz anarchisták, Gramsci és Lukács, Heller Ágnes és Bibó István. Kelet-Európában kétségtelen nagy befolyása volt mindannak, ami a Szovjetunióban történt a sztálini fordulat előtt és annak, ami Magyarországon, Jugoszláviában és Lengyelországban történt 1945 és 1948 között. Ld. erről: Morrison, Roy (1991): *We build the Road as We travel*. New Society Publishers, Philadelphia, Santa Cruz etc. Buzgalin, A. (1992, Ed.): *Economy and democracy*. Moscow. Kolganov, A. I. (1993): *Kollektivnaja szobsztvnoszty i kollektivnoe predprinimatelstvo*. Moszkva. Újabbán ld.: Krausz T. – Márkus P. (1995, szerk.): *Önkormányzás vagy az elitiek uralma*. Liberter Kiadó. *Eszmélet*, 35. Az öngazgatási eszmerendszerekről ad további áttekintést *Horvát*, 1982.

(20) „A Nagybudapesti Központi Munkástanács felhívása 1956” című dokumentum szerint..

„Mi a társadalom alapjául a munkát tekintjük. Munkások vagyunk, dolgozni akarunk.

1. Az üzem a munkásoké. A munkások az államnak a gyár termelése után adót és az üzemi nyereségből megállapított részesedést fizetnek.

2. A vállalat legfőbb irányító szerve a dolgozók által demokratikusan megválasztott munkástanács.

3. A munkástanács saját kebeléből 3–8 tagú igazgatói bizottságot választ, amely a munkástanács állandó eljárázó szerve, amely igazgatói bizottság később részletesen megállapított feladatokat is el fog látni.

4. Az igazgató az üzem alkalmazottja. Az igazgatót és a fontosabb munkakört betöltő alkalmazottakat a munkástanács választja. A választást megelőző az igazgatói bizottság által nyilvánosan meghirdetett pályázat.

5. Az igazgató, a vállalat ügyének intézője, a munkástanácsnak felel.

6. A munkástanács fenntartja magának a következő jogokat:

- a, jóváhagyja a vállalat valamennyi tervét
b, dönt a béralap megállapításáról és felhasználásáról
c, az összes külföldi szállítási szerződések megkötéséről
d, valamennyi hitelügylet lebonyolításáról
7. Vita esetén valamennyi dolgozóra nézve a munkaviszony keletkezéséről és megszüntetéséről ugyancsak a munkástanács dönt.
8. Jóváhagyja a mérlegeket és dönt a vállalat részére megmaradt nyereség hovafordításáról.
9. Saját kezébe veszi a vállalat szociális ügyeinek intézését.”
- (21) Kongresszusi beszédében Berlinguer arról szól, hogy „a marxizmus-leninizmus elemélete a kommunista mozgalomban is nagymértékben átalakult állami ideológiává és kormányzási eszközzé”. (*Berlinguer*, 1983. 26.) A svéd példát hozza fel, ahol a felhalmozási folyamatban megjelennek a dolgozók közvetlen részvételének formái. (Uo. 23.) Továbbá: „igen széleskörű helyeslésre talált a Központi Bizottság dokumentumának az a része, amely az úgynevezett 'létező szocializmus' országainak helyzetére vonatkozó véleményünket változta, beleértve azt a megfogalmazást is, hogy a szovjet modell előrevivő ereje kimerült.” (Uo. 20.)
- (22) A jugoszláv öngazgató modell bevezetésének egyik motívuma Kornai szerint az volt, hogy nyilvánvalóvá tegyék, miszerint a szocializmus építésében Jugoszlávia (Tito) külön utat követ, mint a centralizált Szovjetunió (Sztálin), másfelől pedig az államosítás elfogadtatását segítette, hogy a munkások tapasztalhatták, a termelőeszközök fölött az öngazgatás útján maguk rendelkeznek. (*Kornai*, 1993. 484.)
- (23) Az idézet a következőképpen folytatódik: „...továbbá azon, hogy a fejlődés nem követel nagyobb méretű, rendszeres tőke és munkaerő-átcsoportosításokat az öngazgató vállalatok között”.
- (24) Komitet Obrony Rabotników.
- (25) Lásd: Gáspár (1977); Gáspár – Kocsis (1984); Kardos (1977); Lóránd (1976); MTA (1983); Mihály – Lóránd (1983); Rozsnyai (1968); Pataki (1966, 1974); Szabados – Templom (1970); Szebenyi (1988); Székely (1970). A további közösségi nevelési kísérletet lásd: *Hunyady*, 1970.
- (26) Lásd: „A dolgozói önkormányzás újjászülésétének és működésének tíz feltétele”. Készítette és közzétette a Szolidaritás Mazowszei Tagozata 1981 áprilisában: <http://www.bal.hu/kiadvany/oenkorm/10feltl.htm>
1. A vállalati kollektíva a munkásönkormányzás szuverén szubjektuma, és csak az ő világosan kifejezett akaratára lehet az önkormányzás újjászülésétének alapja. A Szolidaritás érdekelt a munkásönkormányzás újjászülésében, mivel ez elengedhetetlen:
- a. a kollektívák részvételéhez a vállalatvezetésben, ami nem lehet szakszervezeti funkció;
  - b. az ország kivezetéséhez a súlyos gazdasági krízisből;
  - c. társadalmi nyomás gyakorlásához a hatalomra azzal a céllal, hogy valódi gazdasági reformokat léptessen életbe. Azonban a munkástanácsok létrehozása maradjon a vállalati kollektívák kizárólagos ügye, ami komoly előkészítő munkát igényel.
2. A hatalom által létrehozott munkásönkormányzati bizottságok gyors felszámolása előzetes és elengedhetetlen feltétele az igazi dolgozói önkormányzás újjászülésének. Ezeket az önkormányzati bizottságokat, tapasztalatunk szerint, nem a dolgozói önkormányzás fejlesztése, hanem megsemmisítése céljából hozták létre. A párt- és államigazgatási szervek manipulációja (az önkormányzati bizottság elnöke az üzemi pártbizottság elsőtitkára volt) a munkások szemében kompromittálták ezeket a bizottságokat.
3. Valódi önkormányzás esetén úgy a vállalat kollektívája, mint az általa (és csakis általa) választott munkástanács döntéshozatalainak függetlennek kell lenniük.
4. A munkásönkormányzás a vállalat gazdasági autonómiája nélkül értelmetlen. Az autonóm vállalatot irányító szervek, vagyis azok, amelyek teljes gazdasági önállósággal bírnak, döntenek minden kérdésben, kivéve azokat, amelyeket pontosan megfogalmazva, alkotmányos keretek között utalnak a központi hatalom hatáskörébe. A vállalati autonómia csak egy rövid, átmeneti időszakban lehet valamelyest korlátozott.
5. A szakszervezetek hivatottak elvégezni a vállalati munkásönkormányzás létrejöttét elősegítő tevékenységet. A Szolidaritás a munkástanácsok szilárd támasza lehet, és annak is kell lennie. Más szakszervezetekkel egyeztetve, a Szolidaritás helyi tagszervezetei kötelesek előkészíteni a munkásönkormányzás létrejöttét oly módon, hogy megvilágítják a jelentőségét és alapelveit; ideiglenes szervezeti szabályzatot dolgoznak ki; segítik a munkástanácsok megválasztásának lebonyolítását oly módon, hogy a dolgozók minden csoportjának legyenek jelöltjei majd képviselői a megválasztott munkástanácsban.
6. A vállalat kollektívája és a munkástanács határozzák meg a vállalat politikáját, vagyis ők döntenek a munka és a termelésfejlesztés fontosabb kérdéseiben.
- Az önkormányzó szervek mandátuma magában foglalja: a vállalat politikáját – a szakszervezetekkel egyeztetve – a fizetéseket és szociális juttatásokat illetően; az adminisztráció tevékenységének ellenőrzését.
7. Az igazgató a munkástanács nevezi ki és váltja le. Az igazgatási posztra jelentkezőket pályázati úton javasoljuk kiválasztani. Az adott ágazat miniszterének joga van tiltakozni az igazgató megválasztása (vagy leváltása) ellen. Vitás esetben a kérdést döntőbíróóságok előtti tárgyalások útján kell megoldani. A munkástanács és a vállalat termelési folyamatát egyszemélyben irányító igazgató kötelességeinek megosztását pontosan meg kell határozni.
8. Az információszerzés joga az önkormányzó kollektíva legfontosabb joga. A szoros kapcsolat az adminisztráció és a kollektíva között (ez utóbbi azonnali informálása a vállalat ügyeiről, az adminisztráció tevékenységéről és terveiről) a munkásönkormányzás egészséges működésének legfőbb feltétele.

A munkástanács joga, hogy minden, a vállalat munkájával összefüggő dokumentumba betekintést nyerjen, mert ez lényeges feltétele az adminisztráció ellenőrzésének. A vállalati információs eszközöknek (üzemi rádió, újság stb.) a munkástanács rendelkezésére kell állniuk.

9. A különböző vállalatok munkástanácsainak jogot kell kapniuk ahhoz, hogy tevékenységüket helyi és kerületi szinten összehangolják.

Nem arról van szó, hogy létrejöjjen a munkástanácsok hierarchiája, hanem a lehetőségéről, hogy kicséréljék tapasztalataikat és összehangolják tevékenységüket, amennyiben erre van szükség.

10. A Szejm által létrehozandó Önkormányzói Kamara (egy második Kamara) biztosítja a munkástanácsok és más társadalmi önkormányzói szervek közvetlen befolyását az egész államra és gazdaságra vonatkozó döntések meghozatalában.

Önkormányzói Kamara létrehozása a Szejmben elő fogja segíteni a demokrácia fejlődését annak közvetlen formájában, ami együtt a társadalmi önkormányzás fejlődésének egyik feltétele is. Túl ezen, a Kamara színvonalasabbá teheti a Szejm gazdasági kérdésekről folytatott vitáit és elősegítheti hatékonyabb megoldások elfogadását.

(27) A vállalati törvény 1984-es módosítása háromféle irányítási formát írt elő: 1) Az államigazgatási szerv alatt működnek a közszolgálatok, kommunális vállalatok, illetve a Minisztertanács által ide sorolt vállalatok. Vezetőt továbbra is az államigazgatási szerv nevezi ki. 2) A nagy- és középállalatoknál az alakuló vállalati tanácsok választják pályázat alapján az igazgatót és döntenek a vállalat stratégiai kérdéseiben. 3) Az 500 főnél kevesebbet foglalkoztató vállalatok esetében a dolgozók közgyűlése vagy küldöttgyűlése dönt a fontos üzletpolitikai kérdésekben, választja meg az igazgatót, illetve a vezetőséget. (Vass, 1988. 673.)

(28) A pártszervezetek irányító szerepének jelentőségét érzékelteti, hogy az MSZMP KB Politikai Bizottsága határozatban szabályozta a pártszervek és pártszervezetek feladatait az új vállalatvezetési formák bevezetésekor. (Vass, 1988. 768–771.)

(29) Ez még akkor is így van, a vállalat alapítójának vétőjoga volt.

(30) A vezetésbe már nem osztályhelyzetük alapján vonnák be a munkavállalókat, hanem csak azokat, akik a vállalat részvényesei, tehát tulajdonosai lennének. Az állami közösségi tulajdonból pedig mindenki, így a munkavállalók is részesednének. (Uo.)

(31) Tamás Gáspár Miklós úgy látja, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége a megye- (párttitkár- és tanácselnök-) ellenességben nem a tanácsi önkormányzatig, hanem még távolabbra, Eötvös, Szalay, Csengery és Trefort alispán- és szolgabírák- ellenes politikájáig ment volna vissza. (Tamás Gáspár Miklós, 2003. 12.)

(32) A változás nagyságát érzékelhetjük, ha tudjuk, hogy a szakfelügyelet intézkedési joga megszűnt.

(33) Itt kell megjegyezni a Magyar Demokrata Fórum közelében működő Palkovics-féle Munkástanács szak-szervezet létét. Ld. még Krausz Tamás, *Eszmélet*, 33.

(34) A közszolgáltatást végző szervezetek körében (MÁV, BKV, egészségügy) mutatható ki a korábbi időszak egy-egy szervezeti eleme, kultúrája. Feltűnő, hogy a szakszervezetek aktivitása körükben a legerősebb.

(35) Az egyházi iskolák helyzete a kisiparéra emlékeztetett. A főszabálytól eltérő és ezért állandóan gyanakvás övezte terület volt mind a kettő.

(36) Ebből a nézőpontból válik érthetővé Horn Gábor a kerettantervekhez fűzött kommentárja is, amelyik „semmit sem különbözik a szocialista központi tantervtől”, mert a kormány vezette be. (Horn G., 2002) Ezek szerint a demokratikus és a diktatórikus rendszerek közötti különbség másodlagos, hiszen mindkettőben van kormány, mert van állam. A politikai értelemben a választóvonal tehát a függőségen és az öngazgatáson alapuló berendezkedés között van., ebből fakad, hogy nem az állam korlátozása, hanem megszüntetése a cél. (Veres, 2003. 12.) Itt jegyzem meg, hogy a bázisdemokrácia hívei többnyire ma Krausz Tamás szervezete, a Baloldali Alternatíva és az Eszmélet című lap körül láthatóak.

(37) Az iskolarendszer szerkezete (banalitás) a társadalmi munkamegosztásban, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyekre készíti, illetve szállítja, szortírozza a generációkat, következképpen az iskolaszervezet mindig komoly eszköze akár az egyenlőtlenséget növelő, akár csökkentő társadalompolitikának, ld. pl. Bourdieu (2000), Ferge (1976), Spring (1976). Ez a szempont nyomban elhomályosult, amint az iskolaszervezetet rendkívül puha korlátokkal leírható „pedagógiai szakaszokra” bontják a Közoktatásról szóló 1993. LXIII. Törvényben, az 1996-ban történő módosítását követően, mint „a nevelő és oktató munka pedagógiai szakaszai, követelményrendszere és az állami vizsgák” rendszeréről beszél. A szervezetpolitika változásai jól követhetőek az e fejezetcím alatt következő 8. §. változásainak sorba rendezésével.

(38) Az ágazat jellegeből fakadón az a neveléstudomány. A tudományos szocializmus természetesen illegitim.

(39) A szinte csak a pedagógus szakma képviselőiből álló Országos Köznevelési Tanács léte, valamint a 2002-ben visszaállított és kiterjesztett hatásköre mutatja a szakmai korporációs fejlődés erejét. A 2002. évi XXI. törvény állította vissza a Tanács egyetértési jogait 2002. augusztus 1-től. Az OKNT vétőjoggal rendelkezik a közoktatás tartalmát illetően, azaz a közműveltség tartalmát a pedagógus szakma állapítja meg, továbbá az oktatási jogok biztosának megbízására is kiterjedt véleményalkotási jogköre, holott biztos tevékenységi köre a szakképzésre és a felsőoktatásra vonatkozott.

Irodalom

- A Nagybudapesti Központi Munkástanács felhívása: Mi a társadalom alapjául a munkát tekintjük. Munkások vagyunk, dolgozni akarunk.* (1956) <http://www.geocities.com/subesipu/barikad/brosurak/1956.htm>
- Andor Mihály – Liskó Iona (1991): *Igazgatócserék.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Antal László – Bokros Lajos – Csillag István – Matolcsy György (1987): *Fordulat és reform.* A Medvetánc melléklete, 2.
- Ballér Endre (1996): *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században.* Tantervelmélet forrásai 17. Országos Közoktatási Intézet, Budapest
- Báthory Zoltán (2001): *Maratoni reform. A magyar közoktatás reformjának története 1972–2000.* Önkönet, Budapest.
- Berecz János (1987): *Szocializmus, öngazgatás, reform.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Berlinguer, Enrico (1983): *Az Olasz Kommunista Párt XVI. Kongresszusa.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Bourdieu, Pierre (2000): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Bauer Béla (szerk.): *Sűsü a társadalomban.* Új Mandátum – ELTE TÓFK, Budapest.
- Bozóki András – Sükösd Miklós (1991, szerk.): *Anarchizmus.* Századvég Kiadó, Budapest.
- Buharin, Nyikolaj Ivanovics (1988): *Demokrácia „Cézárizmus” Szocializmus. Tanulmányok.* Szerk.: Krausz Tamás. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Tanszéki csoport, Budapest.
- CERI [Centre for Educational Research and Innovation] (1998): *Education at a Glance OESG Indicators 1998 Edition.* OECD, Paris.
- CERI (2000): *Education at a Glance OESG Indicators 2000 Edition.* OECD, Paris.
- Csanádi Mária (1995): *Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás.* T-Twins Kiadó, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Csiba Tibor (1986, összeáll.): *Tanácstörvény.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Csizmadia Ervin (1995): *A magyar demokratika ellenzék (1968–1988).* Monográfia. T-Twins Kiadó, Budapest.
- F. Liska Tibor (1998): A Liska-modell. *Közgazdasági Szemle*, október.
- Ferge Zsuzsa (1976): *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gáspár László – Kocsis József (1984): *A szentlőrinci iskolakísérlet I., II.* Korszerű nevelés, a Magyar pedagógiai Társaság sorozata. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gáspár László (1977): *A társadalmi gyakorlat szükségletei és az általános nevelés tartalma.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gazsó Ferenc (1997): A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer. *Századvég*, 7.
- Halász Gábor (1985): Decentralizáció és helyi felelősség. Kozma Tamás (szerk.): Önkormányzatok. *Educatio*, 1.
- Halász Gábor (2001): Decentralizáció és intézményi autonómia a közoktatásban. In: Báthory Zoltán – Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből.* Osiris. Budapest.
- Halász Gábor (1990): *Iskola, helyi társadalom, iskolatanács.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horn Gábor (2002): A múlt elkezdődött. *Népszabadság*, február 7.
- Horn György (2003): Ahol az állam alig szól bele a nevelésbe. Interjú. *Magyar Hírlap*, február 4.
- Horn György (1992): Áttörési pont: az iskola autonómiája. In: Gazsó Ferenc – Halász Gábor – Mihály Ottó: *Törvény és iskola.* Iskolafejlesztési Alapítvány, Budapest.
- Horvat, Branco (1982): *The Political Economy of Socialism: A Marxist Social Theory.* M. E. Sharpe, Amonk, N.Y.
- Hunyady Györgyné (1970, szerk.): *Közösségi nevelés az általános iskolában (Módszertani tapasztalatok).* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kardelj, Edvard (1976): *Szocialista öngazgatás.* Fórum Könyvkiadó, Újvidék.
- Kardos László (1977, szerk.): *Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fűjűk... Népi kollégiumok 1939–1949.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kornai János (1993): *A szocialista rendszer, kritikai politikai gazdaságtan.* Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest.
- Kozma Tamás (1991): Autonómia: mítosz és való. *Népszabadság*, dec. 16. Kozma Tamás: Reformvitáink. *Educatio*, 1992.
- Krausz Tamás: A magyarországi munkástanácsok történetéről – 1989 és ami utána következett. *Eszmélet*, 35. <http://eszmelet.tripod.com/35/krausz35.html>
- Krausz Tamás: A világrendszer és az öngazgatás a peresztrojka periódusában. A szocialista alternatíva bukásának történetéből: a belső és a nemzetközi komponensei. *Eszmélet*, 33. <http://members.tripod.com/eszmelet/33/krausz33.htm>
- Liska Tibor (1988): *Ökonosztát.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Lóránd Ferenc (1976): *A Kertész utcaiak, iskolám története. Elvek és utak.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Marx, Karl (1951): *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához (Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie).* Szikra, Budapest.
- Marx, Karl (1962): *Gazdasági filozófiai kéziratok 1844-ből.* Kossuth, Budapest.

- Mezei Gyula (1991): *Tettem, amit tettem...* Szabad Tér Kiadó, Budapest.
- Mihály Ottó – Lóránd Ferenc (1983): Az iskola általános nevelő funkciója és az általánosan képző iskola. In: Mihály Ottó (szerk.): *Vázlat a szocialista nevelőiskoláról*. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- Mihály Ottó – Vekerdy Tamás (2003): „A magyar iskola betegét”. Interjú, készítette Rádai Eszter. *Élet és Irodalom*, január 24.
- Minisztertanács (1984): A közoktatás és a felsőoktatás fejlesztési programja, a Minisztertanács május 10-i ülésén jóváhagyott program. In: *Oktatáspolitikai dokumentumok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Mizsei Kálmán (1987): Vázlat Lengyelország politikatörténetéhez 1957–1987. *Medvetánc*, 3–4.
- MSZMP (1973): [A Magyar Szocialista Munkáspárt] Központi Bizottsága 1972. június 15-i határozata: Az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól. In: Kálmán Gyula (szerk.): *Az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatai*. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Tankönyvkiadó, Budapest.
- MTA (1983): (Baksay Zoltán, Burka Endre, Gáspár László, Lóránd Ferenc, Pataki Ferenc, Rádi Péter, Rét Rózsa, Surányi János, Sékely Róbertné, Szépe György, Varga Tamás, Zibolen Endre): MTA állásfoglalása az iskola nevelőtevékenységének fejlesztéséről. In: Mihály Ottó (szerk.): *Vázlat a szocialista nevelőiskoláról*. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- Nagy Péter Tibor (1994): A tankönyvpolitika a kilencvenes években. *Educatio*, 4.
- Nyers Rezső (1988): *Útkeresés – reformok*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Pataki Ferenc (1974, szerk.): *A valóság pedagógiája. Közösségi nevelés a népi kollégiumokban*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pataki Ferenc (1988): *Közösségi társadalom – eszmény és valóság*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Pataki Ferenc (1966): *Makarenkó élete és pedagógiája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pető Iván – Szakács Sándor (1985): *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Rozsnyai Istvánné (1968): *Közösség születik*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Sárközy Tamás (1986): *Egy gazdasági szervezeti reform sodrában*. Gyorsuló Idő sorozat, Magvető Kiadó, Budapest.
- Sáska Géza (2001): „Jó, hogy vége a nyolcvanas éveknek és nem jön újra el”. *Iskolakultúra*, 2.
- Sáska Géza (2002): Az autonómiák kora. Mérlegen, 1990–2002. *Educatio*, 1.
- Sáska Géza (1992b): Ciklikusság és centralizáció. *Educatio*,
- Sáska Géza (1992a): Tantervpolitika az 1945 utáni Magyarországon. *Világosság*, 3.
- Seres László (2000): *A szabadság fantomja*. Osiris, Budapest.
- Spring, Joel (1976): *The Sorting Machine. National Educational Policy Since 1945*. David McKay Company Inc., New York.
- Szabados József – Templom Józsefné (1970): Az iskolai közösség önkormányzata (Jánoshalma: általános iskola). In: Hunyady Györgyné (szerk.): *Közösségi nevelés az általános iskolában (Módszertani tapasztalatok)*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Aula, Budapest.
- Szebenyi Péter (1988): *A „nagy pedagógiai kísérlet”: a húszas évek szovjet tantervei*. Tantervelmélet forrásai 10. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- Székely Tibor (1970): Az iskolaközösség tevékenységének rendszere (Bokányi Dezső Általános Iskola). In: Hunyady Györgyné (szerk.): *Közösségi nevelés az általános iskolában (Módszertani tapasztalatok)*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szolidaritás Mazowszei Tagozata: *A dolgozói önkormányzás újjászületésének és működésének tíz feltétele 1981 áprilisában*. <http://www.bal.hu/kiadvany/oenkorm/10feltl.htm>
- Tamás Gáspár Miklós (2002): A mozgósítás (A demokrácia ellen: szakmázás kontra nemzeti misztika). In: Sükösd Miklós – Vásárhelyi Mária (szerk.): *Hol a határ? Kampánystratégiák és kampányetika, 2002. Élet és Irodalom*.
- Tamás Gáspár Miklós (2003): Lesz-e magyar szociáldemokrácia? *Élet és Irodalom*, március 7.
- Tischler János (1999): *A magyar pártvezetés és a lengyel válság, 1980–1981*. Studia Miskolcinsia 3. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortene/afogo/studia3/html/tischler.htm>, Miskolc.
- Trencsényi László (1991): „Csak ami nincs, annak van bokra” – Adalékok a pedagógiai reformelít történetéhez. *Új Pedagógiai Szemle*, 7–8.
- Vági Gábor (1991): *Magunk, uraim. Település, tanács, önkormányzat*. Gondolat, Budapest.
- Vági Gábor (1982): *Versengés a fejlesztési forrásokért, területi elosztás – társadalmi egyenlőtlenségek. Időszerű közgazdasági kérdések*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Vass Henrik (1983, szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Vass Henrik (1988, szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1988*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Verebélyi Imre (1988): *Önkormányzatbarát közoktatásügyi igazgatás*. Államigazgatási Szervezési Intézet, Budapest.
- Veres András (2003): Hamis próféták. *Élet és Irodalom*, március 14.
- Vonyó József (2001): *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. Tanulmányok. Pannónia könyvek, Pécs.